

Методологічні детермінанти дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищої педагогічної освіти

Княжева Ірина Анатоліївна¹

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», Одеса, Україна

E-mail: irina.knyazheva@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0001-8395-6902>

Сучасний етап розвитку всіх щаблів вітчизняної системи освіти характеризується її реформуванням, поступовою інтеграцією у світовий освітній простір, новими вимогами до якості й результативності, що вимагає від педагогічної науки створення теоретико-методологічного фундаменту таких перетворень. Їх нормативно-правову базу забезпечують оновлені Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку педагогічної освіти, Концепція «Нова українська школа» тощо. Метою статті є висвітлення й аналіз методологічних детермінант дослідження професійної підготовки майбутніх педагогів. Аналіз наукового фонду дозволив схарактеризувати методологію як «вчення про загальні принципи і методи наукового пізнання і перетворення об'єктивної дійсності»; методологію педагогіки – як учення про педагогічне знання, процес його здобуття, способи пояснення і практичного застосування з метою перетворення або вдосконалення освітньо-виховного процесу; методологічний підхід – як сукупності ідей, базових положень, настанов, вихідних позицій, способів нормування, за якими здійснюється організація дослідницької діяльності. У статті завдяки методу контент-аналізу висвітлено найпоширеніші методологічні підходи, застосовані в педагогічних дослідженнях, присвячених різним аспектам професійної підготовки майбутніх педагогів; визначено критерії їх відбору, особливості застосування та характерологічні ознаки.

Ключові слова: методологія, професійна підготовка, майбутні фахівці, дослідження, вища педагогічна освіта.

Вступ. Реформування сучасної системи освіти в Україні, завдання підвищення її якості на всіх щаблях – від дошкільної до вищої – актуалізували, з одного боку, необхідність особливої уваги до професійної підготовки сучасних, мобільних, готових як до впровадження, так і до продуціювання інновацій, до постійного розвитку, саморозвитку та самовдосконалення фахівців, а з іншого – потребу в проведенні наукових досліджень, що вибудують теоретико-методологічну основу і створять навчально-методичне забезпечення цього процесу. Про ці завдання стверджується в державних документах, що утворюють нормативно-правову базу функціонування і розвитку закладів освіти різного рівня (Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепція розвитку педагогічної освіти (2018), Концепція «Нова українська школа» тощо).

Водночас аналіз наукових досліджень, присвячених різним аспектам проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищої педагогічної освіти дозволив виявити низку суперечностей між:

- суспільною потребою в модернізації вищої педагогічної освіти і недостатньою дослідженістю методологічних засад забезпечення цього процесу;

- соціальним замовленням щодо побудови цілісної концепції професійно-педагогічної підготовки майбутніх педагогів і наявним у деяких науково-педагогічних дослідженнях механістичним поєднанням наукових підходів як системи визначальних настанов наукового пошуку;

- потребою у якісній професійній підготовці майбутніх педагогів, здатних до усвідомленої творчої інноваційної діяльності та недостатністю належного методологічного обґрунтування методик і технологій такої підготовки.

¹ доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри дошкільної педагогіки Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Професійна підготовка майбутніх педагогів різного профілю висвітлена в працях вітчизняних (А. Алексюк, І. Богданова, А. Богуш, С. Гончаренко, Н. Гузій, І. Зязюн, Е. Карпова, Н. Кічук, В. Кремень, З. Курлянд, А. Линенко, С. Литвиненко, В. Луговий, О. Мороз, Р. Пріма, О. Савченко, В. Семиченко, Р. Хмелюк та ін.) і зарубіжних (О. Абдулліна, Є. Бондаревська, М. Варшаудер, Б. Вульфсон, І. Зімня, Н. Кузьміна, Ф. Парсонс, В. Сластьонін, У. Тайхлер, Г. Хог, Дж. Холланд, А. Хуторської, В. Шадриков та ін.) учених. Специфічні особливості, функції та структуру такої підготовки схарактеризовано в наукових доробках А. Богуш, Ф. Гоноболіна, О. Гури, В. Загв'язинського, Н. Оскіної, О. Пехоти, І. Підласого, Ю. Солянікова, Д. Сьюпера, С. Чорної, Г. Щедровицького та ін.

Досліджено різні аспекти проблеми формування і розвитку особистості майбутнього педагога (С. Архангельський, Є. Барбіна, І. Бех, А. Богуш, Е. Гінзберг, Р. Гуревич, О. Дубасенюк, М. Євтух, Ю. Кулюткін, О. Листопад, А. Маслоу, А. Маркова, А. Мудрик, Н. Ничкало, Є. Рогов, К. Роджерс, С. Сисоєва, Л. Спирін, Г. Сухобська, О. Чебікін та ін.). Питання методології психолого-педагогічних досліджень подано в наукових студіях С. Гончаренка, М. Данилова, В. Загв'язинського, В. Краєвського, І. Лернера, М. Нікандрова, О. Новикова, Р. Почтера, С. Сисоєвої, О. Ходусова та ін.

Водночас проблема визначення методологічних детермінант дослідження професійної підготовки майбутніх фахівців в умовах вищої педагогічної освіти не втрачає своєї актуальності. Адже «розбудова національної системи освіти, модернізація діяльності середньої і вищої школи повинні мати методологічні засади, фундамент, інакше виникає широкомасштабний феномен «педагогічного шаманства і авантюризму» (Сисоєва, Кристопчук, 2013: 12).

Мета та завдання дослідження. Метою статті є висвітлення й аналіз методологічних детермінант дослідження професійної підготовки майбутніх педагогів. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення низки завдань: з'ясування сутності феноменів «методологія», «методологія педагогіки», «методологічний підхід», їх функційного навантаження; визначення критеріїв відбору, особливостей застосування та характерологічних ознак методологічних підходів у дослідженні різних аспектів професійної підготовки майбутніх педагогів.

Матеріали та методи дослідження. Упродовж дослідження використано загальнонаукові теоретичні методи (вивчення наукових джерел, аналізу, синтезу, порівняння, інтерпретації, узагальнення, систематизації); емпіричні методи (вивчення результатів наукової діяльності, контент-аналіз, саморефлексія).

Обговорення результатів. Будь-яка діяльність, а тим більше діяльність дослідницька потребує узагальнення, раціоналізації, вимагає чітких орієнтирів, усвідомлення основних вихідних позицій, що організують і спрямовують її перебіг, зумовлюють логіку отримання нових знань. Такі визначальні орієнтири в науковій діяльності задає методологія дослідження. У буквальному перекладі «методологія» (від грецького «methodos» – спосіб, метод і «logos» – наука, знання) – це «наука про метод» або «теорія методу». У найширшому розумінні методологія визначається як філософське вчення про «загальні принципи і методи наукового пізнання і перетворення об'єктивної дійсності» (Краєвський, Бережнова, 2008: 12); як система теоретичних знань, що виконують роль вихідних положень, принципів, способів пізнання які утворюють «пояснювальні схеми перетворення дійсності», скеровують наукове дослідження і зумовлюють вибір конкретних засобів і методів реалізації вимог наукового аналізу (Загв'язинський, Атаханов 2001: 40); як учення про організацію діяльності (Новиков, 2006).

Множинність наукових трактувань поняття «методологія» змусила М. Томпсона (Томпсон, 2003) виокремити такі два основних його значення, як-от:

- система певних методів і способів, що застосовують у тій чи тій сфері діяльності;
- учіння про таку систему (теорія діяльності).

Отже, саме методологія не лише аналізує ті чи ті методи і способи дослідження (як теоретичного, так і експериментального), спрямовуючи та організуючи його, а й задає науковому пізнанню вектор, площину, напрям, призму, через яку науковець, отримавши нове знання, намагається його систематизувати, знайти пояснення йому завдяки вже наявним теоріям, законів і закономірностей, або самостійно виводить їх, вбудовуючи в існуючу систему чи вибудовуючи власну. Це дозволяє констатувати наявність у методології динамічного (здобуття, ґенеа і розвиток наукового знання) та статистичного (узагальнення, аналіз, структурування результатів наукового пошуку) аспектів аналізу (Рузавин, 2009).

Первинне уявлення про методологію педагогіки склалося завдяки досліджень М. Данилова та В. Краєвського, які схарактеризували її як «систему знань про підстави і структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи здобуття знань, що відображають педагогічну дійсність, а також система діяльності, спрямована на отримання таких знань й обґрунтування програм, логіки і методів,

оцінку якості дослідницької діяльності» (Краєвський, 2005: 169). Як учення про педагогічне знання, процес його здобуття, способи пояснення (тобто створення концепції) і практичного застосування з метою перетворення або вдосконалення освітньо-виховного процесу, – розуміє це поняття В. Загвязинський (Загвязинський, Атаханов: 40).

Наведені визначення свідчать про двоаспектність методології педагогіки (система знань і система дослідницької діяльності) та дозволяють виокремити специфічні діяльності, що відповідають за кожний із аспектів. Перший – забезпечує власне методологічне дослідження, завданням яких є відпрацювання термінологічного апарату, виявлення законів, закономірностей, тенденцій розвитку науково-педагогічного знання та її впливу на освітню практику тощо. Другий аспект відповідає за методологічне забезпечення дослідницької діяльності й пов'язаний з використанням методологічного знання для з'ясування вихідних елементів (проблема, тема, актуальність, об'єкт, предмет, мета, завдання, гіпотеза дослідження тощо), складання програми та визначення логіки дослідження, вибору методів, аналізу його результативності та якості, новизни та практичного значення як у процесі безпосереднього здійснення педагогічного дослідження, так і після його завершення.

Звернімося безпосередньо до визначення методологічних орієнтирів педагогічного дослідження, здебільшого починається з вибору методологічних підходів як сукупності ідей, базових положень, настанов, вихідних позицій, способів нормування, за якими здійснюється організація дослідницької діяльності.

Теоретичний аналіз наукового фонду з проблематики методології педагогіки дозволив виділити такі основні функції, що виконують методологічні підходи в педагогічному дослідженні:

- визначають способи здобуття наукових знань, шлях, на якому досягається певна науково-дослідницька мета;
- створюють логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання;
- забезпечують різнобічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається;
- допомагають уведенню нової інформації до фонду теорії науки; забезпечують уточнення, збагачення, систематизацію наукового термінологічного апарату;
- ураховують культурну та гуманітарну «розмірність» досліджуваних явищ (Княжева, 2014: 46).

У контексті зазначеного цінним видається твердження В. Краєвського про те, що вибір методологічних підходів «фіксує певну дослідницьку настанову й відбивається у світоглядному, концептуальному і технологічному складниках дослідження (Краєвський, 2005; 112).

Не менш суттєвими в такому ракурсі є загальноновизнані в педагогічній науці твердження такого змісту: по-перше, не існує універсальних підходів, здатних задовольнити будь-які дослідницькі завдання й настанови, оскільки кожен із них має певні обмеження і специфічний «ракурс дії»; по-друге, доцільно обрані методологічні підходи здатні доповнювати один одного, взаємодіяти між собою, сприяти здобуттю поліаспектного об'ємного знання про досліджуване педагогічне явище або феномен. Отже, постає проблема доцільного вибору дослідницьких орієнтирів. Вирішенню цього нелегкого й одного із визначальних для виконання педагогічного дослідження, що відповідає сучасним вимогам, завдання сприятиме урахування виділених на підставі вивчення, аналізу, узагальнення, систематизації й інтерпретації наукових джерел, вивчення результатів наукової діяльності, саморефлексії власного дослідницького досвіду, критерії відбору методологічних підходів. Серед них:

- урахування провідних тенденцій сучасної освітньої ситуації;
- виявлення конструктивних можливостей і функцій конкретного методологічного підходу;
- урахування сутності та своєрідності досліджуваного феномену;
- специфіка дослідницьких завдань і засобів, необхідних для їх вирішення.

З урахуванням наявності широкого спектру методологічних підходів з метою виявлення найуживаніших із них у наукових дослідженнях, присвячених різним аспектам проблеми професійної підготовки майбутніх педагогів, було застосовано метод контент аналізу. Основною одиницею такого аналізу була частота застосування дослідниками того чи того методологічного підходу. Після обчислення, отримані дані фіксувалися відповідно до вимог застосування зазначеного методу в аналітичній таблиці. Отримані в результаті аналізу 115 вітчизняних і зарубіжних досліджень зазначеної тематики засвідчили про наявність трьох методологічних підходів, частотність застосування яких була найбільшою. Такими фаворитами стали: системний, аксіологічний і синергетичний підходи. Стисло схарактеризуємо їх можливості й особливості.

Затребуваність системного підходу (В. Афанасьєв, В. Беспалько, І. Блауберг, В. Бодров, О. Васюк, У. Ешбі, М. Каган, В. Садовський, Г. Сериков, С. Харченко, Е. Юдін та ін.) визначається його потужними «евристичними можливостями, що дозволяють дослідити сутність явища, процесу,

полягають у вивченні явищ у їх цілісності, неподільності і комплексності. Він орієнтує на необхідність підходити до розгляду досліджуваного феномена як до системи, що має певну будову і свої особливості функціонування» (Князева, 2014: 51). Існує думка (В. Афанасьєв) про доречність розглядати систему як «сукупність об'єктів, взаємодія яких викликає появу нових інтегративних якостей, невластивих окремо взятим об'єктам» (Афанасьєв, 1980: 30). Отже, застосування системного підходу дозволяє виявити структуру (як «сукупність стійких зв'язків об'єкта, що забезпечують збереження його основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах» (Нова філософська енциклопедія, с. 646)) та з'ясувати організацію і прогнозувати перспективи розвитку досліджуваного явища як системи й виокремити основні принципи та можливості керування нею.

Синергетичний підхід (В. Андреев, П. Анохін, В. Бранський, О. Князева, І. Колесникова, С. Курдюмов, В. Масленникова, І. Пригожин, Ж. А. Пуанкаре, Г. Хакен та ін.) задає можливість досліджуване явище вивчати як самоорганізовану, цілісну систему, що є відкритою, спроможна переходити «від хаосу до впорядкованості всіх елементів», здатна до самоорганізації і саморозвитку.

Як зазначає В. Кремень, «з позицій синергетики принципово неможливо описувати поведінку системи в причинно-наслідкових категоріях, оскільки внутрішня організація системи супроводжується миттєвими, випадковими внутрішніми відхиленнями, що утворюють флуктуації. Їх розмір збільшується поблизу точок біфуркації, що призводить до зміни стану системи» (Синергетика і творчість: 7).

На обмеженості застосування лише системного і синергетичного підходів наголошує В. Андреев. Учений вважає, що «зведення всього багатства педагогічної спадщини та педагогічного знання тільки до ідеї системно-синергетичного підходу, його звуження, яким би продуктивним воно не було, не тільки не раціональне, а й небезпечне» (Андреев, 1996: 5). Ця думка є вартісною в розумінні множинності вибору щодо застосування в дослідженні професійної підготовки майбутніх педагогів методологічних підходів.

Розглянемо сутнісні особливості аксіологічного підходу (І. Бех, А. Богуш, М. Боришевський, Г. Вижлецов, Б. Гершунський, В. Гінецинський, Б. Додонов, А. Здравомислов, В. Крижко, В. Огнев'юк, В. Розін, В. Сластьонін, О. Сухомлинська, В. Тугарінов, Л. Хомич, М. Яницький та ін.), що спрямовує дослідження професійної підготовки майбутніх педагогів у русло гуманістичної освітньої парадигми, визначальним постулатом якої є визнання людини вищою цінністю суспільства, а головним завданням освіти – становлення сутнісних сил особистості через визнання її самоцінності та становлення системи загальнолюдських і професійних цінностей, ціннісних потреб і ціннісних орієнтацій. Учені зазначають і ми суголосні з їхніми висновками щодо проєктувальних можливостей аксіологічного підходу, який дозволяє визначити напрями організації і форми та методи здійснення освітнього процесу, кожен із учасників якого розуміється як «умотивований суб'єкт, здатний до ціннісного регулювання, розвитку та саморозвитку», який у процесі активного вирішення освітньо-виховних завдань формується і розвивається як особистість і професіонал, носій «суб'єктних ціннісних орієнтацій і суспільних цінностей, що є системоутворювальними для його майбутньої педагогічної діяльності» (Крижко, 2005).

Солідаризуючись із висновками О. Барліт про світоглядні орієнтири аксіологічного підходу, який націлює дослідників на: «цілісний спосіб розгляду становлення особистості в єдності соціального і екзистенційного; включення в дослідницький простір таких феноменів, як цінність, переживання, ідеал, духовне піднесення, віра тощо; орієнтацію на вивчення не абстрактної, а конкретної людини в певних історико-культурних умовах життя, у повсякденних формах існування, зокрема в освіті як невід'ємному атрибуті людського буття» (Барліт, 2007: 27). Водночас вважаємо занадто вузьким прикладне значення, яке вчена надає зазначеному підходу, віддаючи йому належне лише в площині розроблення «програм теоретичної і практичної підготовки, програм виховної роботи, психолого-педагогічного забезпечення діяльності навчально-педагогічних закладів, а також для створення навчально-методичних комплексів дисциплін» (Барліт, 2007: 27), оскільки вважаємо його потенціал значно ширшим, таким, що дозволяє також і визначати ціннісний контекст формування і розвитку майбутнього педагога через розкриття місця і ролі цінностей і ціннісних орієнтацій освоєних і привласнених ним у процесі професійної підготовки.

Висновки. Отже, від обраних дослідником вихідних позицій, настанов наукового пошуку – методологічних підходів – залежить вектор інтерпретації здобутих результатів, встановлення їх причинно-наслідкових залежностей, виявлення сутності та пошук можливих шляхів та умов ефективного формування, розвитку й удосконалення досліджуваного феномену. Чітке усвідомлення дослідником сутності та функцій наукової методології, критеріїв відбору методологічних детермінант дослідження, усвідомлення їх світоглядного навантаження, дозволить позбутися формального,

декларативного або певною мірою механістичного застосування методологічних підходів, зорієнтує в їх усвідомленому доборі та цілеспрямованому використанні в процесі наукового пошуку, сприятиме віднайденню можливості вийти за межі опису отриманих подекуди окремих і розрізнених відомостей і фактів про досліджувані педагогічні феномени або явища та надасть їм цілісності, створить можливість упорядкування та віднайдення їх «світоглядного сенсу».

Література

- Андреев В. И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. Книга 1. Казань : Изд-во Казанского университета, 1996. 567 с.
- Афанасьев В. Г. Системность и общество. М. : Политиздат, 1980. 368 с.
- Барліт О. О. Аксиологічний підхід в управлінні сучасними знаннями про природу. *Педагогіка і психологія формування творчої особистості*. Запоріжжя, 2007. Вип. 45. С. 23–28.
- Загвязинский В. И., Атаханов Р. Методология и методы психолого-педагогического исследования : учеб пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Академия, 2001. 208 с.
- Княжева І. А. Теоретико-методологічні засади розвитку методичної культури майбутніх викладачів педагогічних дисциплін в умовах магістратури : монографія. Одеса : ФОРМОН, 2014. 328 с.
- Краевский В. В., Бережнова Е. В. Методология педагогики. Новый этап: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М. : Изд. центр «Академия», 2008. 400 с.
- Краевский В. В. Общие основы педагогики: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. 2-е изд., испр. М. : Академия, 2005. 256 с.
- Крижко В. В. Антологія аксіологічної парадигми освіти. К. : Освіта України, 2005. 440 с.
- Новая философская энциклопедия: В 4 т. М. : Мысль, 2001. Т. III. С. 646.
- Новиков А. М. Методология образования. М. : Эгвес, 2006. 488 с.
- Рузавин Г. И. Методология научного познания: Учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. 287 с.
- Синергетика і творчість : монографія; за ред. В. Г. Кременя. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 312 с.
- Сисоева С. О., Кристопчук Т. Є. Методологія науково-педагогічних досліджень: Підручник. Рівне : Волинські обереги, 2013. 360 с.
- Томпсон М. Философия науки: Пер. с англ. А. Гарькавого. М. : ФАИР-ПРЕСС, 2003. 304 с.

Methodological determinants of research aimed at future specialists' professional training under conditions of higher pedagogical education

Knyazheva Iryna²

State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky», Odesa, Ukraine

The current stage of development of all stages of the domestic education system is characterized by its reformation, gradual integration into the world educational space, new requirements to the quality and efficiency, which predetermines the pedagogical science to create a theoretical and methodological foundation for such transformations. Their legal framework is provided by the updated Laws of Ukraine "On Education", "On Higher Education", the National Strategy for the Development of Education in Ukraine up to 2021, the Concept of the Pedagogical Education Development, the Concept of the New Ukrainian School, etc. The purpose of the article is to cover and analyse the methodological determinants of the study regarding the future teachers' training. The analysis of the scientific foundation made it possible to characterize the methodology as "the doctrine of the general principles and methods of scientific knowledge and the transformation of objective reality"; methodology of pedagogy – as the doctrine of pedagogical knowledge, the process of its acquisition, ways of explanation and practical application in order to transform or improve the educational process; the methodological approach – as a set of ideas, baselines, guidelines, starting points, ways of rationing the organization of research activities. The article presents the most widespread methodological approaches applied in pedagogical researches on various aspects of future teachers' professional training due to the application of the content analysis method; the criteria for their selection and the features of their application as well as some character traits are determined.

² Doctor of Pedagogy, Full Professor at the Chair of Preschool Pedagogy at the State institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky»

Keywords: *methodology, professional training, future specialists, research, higher pedagogical education.*

References

- Andreev V. Y. Pedahohyka tvorcheskoho samorazvytyia. Ynnovatsyonnyi kurs [Pedagogy of creative self-development. Innovative course]. Knyha 1. Kazan : Yzd-vo Kazanskoho unyversyteta, 1996 [in Russian].
- Afanasev V. H. Systemnost y obshchestvo [Consistency and society]. M. : Polytyzdat, 1980 [in Russian].
- Barlit O. O. Aksiolohichni pidkhid v upravlinni suchasnymy znanniamy pro pryrodu [Axiological approach in managing modern knowledge of nature]. Pedahohika i psykhohiia formuvannia tvorchoi osobystosti. Zaporizhzhia, 2007. Vyp. 45. pp. 23–28 [in Ukrainian].
- Knyazheva I. A. (2014) Theoretical-methodological grounds of methodical culture evolution of future teachers of pedagogical disciplines in conditions of Master Degree Program earning. Monograph. Odessa : FOP Bondarenko M. O., 2014 [In Ukrainian].
- Kraevskiy V. V., Berezhnova E. V. Metodolohiya pedahohyky. Novyi etap [The methodology of pedagogy. New stage]: Ucheb. posobye dlia stud. vissh. ucheb. zavedenyi. M. : Yzd. tsentr «Akademyia», 2008 [in Russian].
- Kraevskiy V. V. Obshchye osnovi pedahohyky [General Fundamentals of Pedagogy]: ucheb. posobye dlia stud. vissh. ped. ucheb. zavedenyi. 2-e yzd., yspr. M. : Akademyia, 2005 [in Russian].
- Kryzhko V. V. Antolohiia aksiolohichnoi paradyhmy osvity [Anthology of the axiological paradigm of education]. K. : Osvita Ukrainy, 2005 [In Ukrainian].
- Novaya fylosofskaia entsyklopedyia [New Philosophical Encyclopedia]: V 4 t . M. : Misl, 2001. T. III. p. 646 [in Russian].
- Novykov A. M. Metodolohiya obrazovanyia [Educational methodology]. M. : Zhves, 2006 [in Russian].
- Ruzavyn H. Y. Metodolohiya nauchnoho poznanyia [Methodology of Scientific Knowledge]: Ucheb. posobye dlia vuzov. M. : YuNYTY-DANA, 2009 [in Russian].
- Synerhetyka i tvorchist [Synergetics and creativity]: monohrafiia; za red. V. H. Kremenia. K. : Instytut obdarovanoi dytyny, 2014 [In Ukrainian].
- Sysoieva S. O., Krystopchuk T. Ye. Metodolohiia naukovo-pedahohichnykh doslidzhen [Methodology of scientific and pedagogical research]: Pidruchnyk. Rivne : Volynski oberehy, 2013 [In Ukrainian].
- Tompson M. Fylosofyia nauky [Philosophy of science]: Per. s anhl. A. Harkavoho. M. : FAYR-PRESS, 2003 [in Russian].
- Zahviazynskiy V. Y., Atakhanov R. Metodolohiya y metodu psykhologo-pedahohycheskoho yssledovanyia [Methodology and methods of psychological and pedagogical research]: ucheb posobye dlia stud. vissh. ped. ucheb. zavedenyi. M. : Akademyia, 2001 [in Russian].

Accepted: December 12, 2019

